

MIKOLÁŠ ZATOVKAŇUK (Praha)

SYNTAKTICKÉ VYUŽITÍ RODU SUBSTANTIV PRO VYJÁDŘENÍ EMOCIONÁLNOSTI

V mém příspěvku jde o syntaktické dvojice typu ukr. пан Цибульський: таке товстенке; старшина понадувалось; опухла дитина голоднеє мре. Na syntaktických dvojicích пан — товстенке, старшина понадувалось, дитина голоднеє se navrhuje sémantika emocionálnosti — v prvních dvou příkladech se zabarvením výsměšnosti, v třetím — soucitu a útrpnosti. Tento jev připomíná tzv. narušování syntaktické shody. Máme zde příznakový střední rod v opozici střední rod — nikoliv střední rod; první neguje příznak emocionálnosti ve dvou ostatních rodech. Rozdíly mezi mužským a ženským rodem jsou v takové syntaktické dvojici irelevantní. Syntaktické využití středního rodu pro vyjádření emocionálních postojů v ukrajinštině je charakteristické pro umělecké texty a pro mluvený jazyk. Po stránce morfologické pozorujeme zde paralelismus adjektivního zakončení středního rodu a zakončení středního rodu v minulém čase, слов. ... царица — небога ... тонка, довгонога, та ще лихо, сердешне, хита головою; střední rod min. času: ... старшина пузата ... хроне та понадувалось і на двері косо поглядало. V obou případech (царица — сердешне, старшина — понадувалось) je očividná souvztažnost komponentů expresivně emocionálních dvojic a stejné emocionální (sarkastické) navrstvení na jejich lexikální sémantice.

Nežřídka jsou takové dvojice utvářeny komponenty kontextově vzdálenými, např. obsaženými ve dvou větách: ... впердус, як той панич. І де таке взялось хиренне. Skutečnost, že expresivně emocionálním jazykovým prostředkem může být osobní zájmeno středního rodu воно (nikoliv však він, вона) potvrzuje příznakovost středního rodu a bezpříznakovost mužského a ženského rodu. Слов. Який малий хлопчик ... Воно [хлопчик], видно, ще піонерчик ..., kde k intimizaci výpovědi dochází v důsledku kontrastivního užití mužského rodu [хлопчик] a zájmena воно; jinými slovy, nezbytnou podmínkou pro vyjádření emocionálního vztahu k původci děje pomocí středního rodu je, aby substantivum nebo zájmeno po stránce morfologické patřilo k mužskému nebo ženskému rodu.

V současné ruštině a běloruštině nenašel jsem příklady syntaktického využití středního rodu pro vyjádření emocionálnosti. Kontrastivní využití rodu substantiv v rámci slova spatřuje O. Leška v ruských substantivech typu мальчишка, плакса, носяще, домище v asymetrii rodové sémy a typu substantivního paradigmatu (např. u substantiva мальчишка — asymetrie při-

rozeného mužského rodu a ženského typu skloňování).¹ V této souvislosti se nabízejí ukrajinské dublety substantiv společného rodu typu *цицида* — *цицид*; první z nich se podle V. S. Vaščenka vyznačuje emocionálním zabarvením intimity a přízně.²

Při syntaktickém využití rodu substantiv k expresivitě adherentní (v daném řečovém kontextu) přistupuje expresivita inherentní (obsažená v slově), což platí o výše uvedených příkladech z ukrajinštiny. Jejich ruské ekvivalenty se omezují na expresivitu inherentní, srov. ukr. *Але Бараболя не замовк ... Яке непоштиве вдалось* — rus. *И в кого же ты грубиян такой? Jestliže ruský ekvivalent „nerespektuje“ adherentní expresivitu ukrajinské výpovědi, je po stránce emocionální ochuzen; např. výpověď ... грих, воно [о дівці] таке гарне а rus. она такая хорошая je v ruštině ekvivalentní jen v sémantice slovoforem она, такая, хорошая, avšak emocionální sémantiku soucitu obsahuje jen výpověď v ukrajinštině.*

S příklady syntaktického využití rodu pro vyjádření emocionálnosti se setkáváme také v srbochorvatštině a slovenštině, kde ovšem nejsou zdaleka tak frekventované jako v ukrajinštině. Příklad ze slovenštiny na adjektivní střední rod: *Potvorka akási čo to vyčična, také figle, nie že by bolo rado, že si môže oddýchnuť; se slovesem v minulém čase: Zobkaj, synček mój. Viem, že si už dávno nič poriadneho nejedlo. Asi obdobnou funkci má ženský rod v češtině ve spojeních typu *chudák stará, bláznivá, ty kluku hezká aj.*³*

Vysvětlení sémantických posunů vznikajících při usouvzažňování tvarů středního rodu a substantiv (popř. zájmen) nikoliv středního rodu je třeba hledat v sémantickosyntaktickém a sémantickomorfológickém „mechanismu“ transpozice. Opozice střední rod — nikoliv střední rod zapadá do procesu transpozice, kdy danému jazykovému prostředku (transpozitoru) je přisuzována neobvyklá pro něj syntaktická funkce; v našem případě transpozítorem je morfém středního rodu, jemuž se přisuzují syntaktické funkce mužského a ženského rodu. Nedodrží-li se tyto podmínky, nedochází k sémantickým posunům, jak o tom svědčí např. ukr. *оте ледаче завтра, kdy je tvar středního rodu usouvzažňován s neohébným slovem.*

Tato problematika souvisí s širší otázkou postavení středního rodu ve východoslovanských jazycích. Potvrzuje se teze S. P. Obnorského o „общем процессе семантического обезличения и опустошения среднего рода в современном русском языке“;⁴ to se v podstatě týká i běloruštiny, zatímco v ukrajinštině má střední rod samostatnější postavení; ze 400 prozkoumaných ukrajinských syntaktických konstrukcí morfológicky spoluutvářených tvarem středního rodu minulého času jen 80 jejich ruských ekvivalentů se kryje po

¹ Viz O. Leška, *Gramatické invarianty a lexikální význam*, Jazykovědný časopis 23, 1972, 2, s. 123—124.

² Srov. V. C. Ващенко, *Стилистичні особливості граматичних категорій роду та числа*, Научні записки Дніпропетровського гос. унів. 36, вып. 5, 1950, s. 216—217, 223.

³ Viz M. Pavlovič, *Gramatički srednji rod opšte vrednosti*, AUC, Slavica pragensia 4, 1962, s. 151—156; *Morfología slovenského jazyka*, ved. red. J. Ružička, SAV, Bratislava 1966, s. 526.

⁴ С. П. Обнорский, *Именное склонение в современном русском языке, 1, Единственное число*, АН СССР, Ленинград 1927, s. 85. Podrobněji o obecnější problematice středního rodu v ruštině a ukrajinštině viz M. Заговканюк, *Сопоставительный анализ форм среднего рода*, Československá rusistika 16, 1971, č. 3, s. 101—109.

stránce výrazové; v ostatních případech ruština usouvztažňuje komponenty syntaktické dvojice pomocí jiných morfologických nebo syntaktických prostředků. Avšak tato otázka souvisí s vyjadřováním emocionálnosti pomocí substantivního středního rodu jen nepřímo.

Konfrontační studium konstrukcí s příznakovým středním rodem umožní přesněji identifikovat jazykové prostředky pro vyjádření emocionálnosti v jednotlivých slovanských jazycích. Takový induktivní postup může být nápomocný pro ověřování nosnosti deduktivních schémat, o nichž byla řeč v některých sděleních na této konferenci.

